גופו מבבל וראשו מארץ ישראל ואבריו משאר ארצות עגבותיו א"ר אחא מאקרא דאגמא א"ר [א]יוחנן בר חנינא [ב]שתים עשרה שעות הוי היום שעה ראשונה הוצבר עפרו שניה נעשה גולם שלישית נמתחו אבריו רביעית נזרקה בו נשמה חמישית עמד על רגליו ששית קרא שמות שביעית נזדווגה לו חוה שמינית עלו למטה שנים וירדו ארבעה תשיעית נצטווה שלא לאכול מן האילן עשירית סרח אחת עשרה נידון שתים עשרה נטרד והלך לו שנאמר ¹אדם ביקר בל ילין [ג]אמר רמי בר חמא אין חיה רעה שולטת באדם אלא אם כן נדמה לו כבהמה שנאמר ¹נמשל כבהמות נדמו: (שע"ה בסו"ף ארמ"י סימן) אמר רב יהודה א"ר בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם ברא כת אחת של מלאכי השרת אמר להם רצונכם ²נעשה אדם בצלמנו אמרו לפניו רבש"ע מה מעשיו אמר להן כך וכך מעשיו אמרו לפניו רבש"ע ³מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו [ד]הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם וכן כת שניה כת שלישית [ה]אמרו לפניו רבש"ע ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו כל העולם כולו שלך הוא כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה שמעשיהן מקולקלין אמרו לפניו רבש"ע לא יפה אמרו ראשונים לפניך אמר להן ⁴ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול וגו' אמר רב יהודה אמר רב [ו]אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר ⁵למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים כיון שסרח הניח הקדוש ברוך הוא ידו עליו ומיעטו שנאמר ⁶אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך אמר ר"א אדם הראשון מן הארץ עד לרקיע היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים [ז](עד קצה השמים) כיון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו שנאמר אחור וקדם צרתני וגו' קשו קראי אהדדי אידי ואידי חדא מידה היא ואמר רב יהודה אמר רב אדם הראשון בלשון ארמי ספר שנאמר ⁷ולי מה יקרו רעיך אל והיינו [ח]דאמר ריש לקיש מאי דכתיב ⁸זה ספר תולדות אדם מלמד שהראהו הקב"ה דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו [ט]אמר ולי מה יקרו רעיך אל ואמר רב יהודה אמר רב אדם הראשון מין היה שנאמר ⁹ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה אן נטה לבך רבי יצחק אמר מושך בערלתו היה כתיב הכא ¹⁰והמה כאדם עברו ברית וכתיב התם ¹¹את בריתי הפר רב נחמן אמר כופר בעיקר היה כתיב הכא עברו ברית וכתיב התם [י](את בריתי הפר) ¹²ואמרו על אשר עזבו (את) ברית ה' [כ](אלהי אבותם) [ל]תנן התם ר"א אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס אמר ר' יוחנן ל"ש אלא אפיקורוס (של) עובדי כוכבים אבל אפיקורוס ישראל כ"ש דפקר טפי א"ר יוחנן כ"מ שפקרו המינים תשובתן בצידן ²נעשה אדם בצלמנו (ואומר) ¹³ויברא אלהים את האדם בצלמו ¹⁴הבה נרדה ונבלה שם שפתם ¹⁵וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל ¹⁶כי שם נגלו אליו האלהים ¹⁷לאל העונה אותי ביום צרתי ¹⁸כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו ¹⁹ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם ²⁰עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב הנך למה לי כדרבי יוחנן דא"ר יוחנן אין הקב"ה עושה דבר אא"כ נמלך בפמליא של מעלה שנאמר ²¹בגזירת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאילתא התינח כולהי עד די כרסוון רמיו מאי איכא למימר [מ]אחד לו ואחד לדוד דתניא אחד לו ואחד לדוד דברי ר"ע א"ל ר' יוסי עקיבא עד מתי אתה עושה שכינה חול אלא אחד לדין ואחד לצדקה קבלה מיניה או לא קבלה מיניה ת"ש דתניא אחד לדין ואחד לצדקה דברי ר"ע [נ]א"ל ר' אלעזר בן עזריא עקיבא [ס]מה לך אצל הגדה כלך אצל נגעים ואהלות אלא אחד לכסא ואחד לשרפרף כסא לישב עליו שרפרף להדום רגליו אמר רב נחמן האי מאן דידע לאהדורי למינים כרב אידית ליהדר ואי לא לא ליהדר אמר ההוא מינא לרב אידית כתיב ²²ואל משה אמר עלה אל ה' עלה אלי מיבעי ליה א"ל זהו מטטרון ששמו כשם רבו דכתיב ²³כי שמי בקרבו אי הכי ניפלחו ליה כתיב ²³אל תמר בו אל תמירני בו אם כן לא ישא לפשעכם למה לי א"ל הימנותא בידן דאפילו בפרוונקא נמי לא קבילניה דכתיב ²⁴ויאמר אליו אם אין פניך הולכים וגו' אמר ליה ההוא מינא לר' ישמעאל בר' יוסי כתיב ²⁵וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מאתו מיבעי ליה א"ל ההוא כובס שבקיה אנא מהדרנא ליה דכתיב ²⁶ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך נשיי מיבעי ליה אלא משתעי קרא הכי הכא נמי משתעי קרא הכי א"ל מנא לך הא מפירקיה דר"מ שמיע לי דא"ר יוחנן כי הוה דריש ר' מאיר בפירקיה הוה דריש תילתא שמעתא תילתא אגדתא תילתא מתלי ואמר ר' יוחנן ג' מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר ואנו אין לנו אלא שלש

אבות

גופו מבבל. על שם שהיתה[ע] עמוקה נראה שמשם לוקח ולכך נעשה מגולה: **וראשו מארץ ישראל.** שהיא גבוהה וחשובה מכל הארצות: **ואיבריו.** ידיו ורגליו: **משאר ארצות.** מכל העולם כדיליף לעיל (ע"א): **מאקרא דאגמא.** בבבל הוה והוא עמוק מאד: **כל ילין.** לינת לילה: **עד זקנה.** כל ימיו (אסבלנו): **מסוף העולם ועד סופו היה.** ארכו: **ברא אדם** (א) **מקצה הארץ.** מקצה עד קצה: **אחור וקדם.** שני צורות דו פרצופין (ברכות דף סא.): **על הארץ ולמקצה השמים.** כלומר עומד בארץ וראשו מגיע השמימה: **ולי מה יקרו רעיך אל.** בתר גלמי ראו עיניך כתיב אותו מזמור וביצירת אדם מדבר: **לדוקי**[פ] **היה.** נוטה לעבודת כוכבים: **שקוד.** מהיר וזריז: **כדי שתדע להשיב לאפיקורוס.** הבא להביא ראיה מן התורה לדברי הצדוקים[צ]: **כל שכן דפקר טפי.** שהרי הכיר וכפר ומתוך כך מדקדק ולא תוכל להשיבו דבר המקובל לו: **שפקרו הצדוקים**[ק]. שמביאין ראיה מן התורה להפקירן: **ויברא.** יחידי: **הטובה.** לשון יחיד: **אשר הלכו אלהים לפדות לו.** הרי לשון יחיד: **עד דכרסוון רמיו.** נתיישבו הכסאות דמשמע שנים: **כתיב ביה ועתיק יומין יתיב.** יחידי: **הנך למה לי.** למה נכתב בלשון רבים: **כדרבי יוחנן.** שהכל בעצת פמליא שלו: **שכינה חול.** שאתה מושיב בשר ודם אצלו: **זהו מטטרון.** הוא אמר עלה אל ה': **ששמו כשם רבו.** ה'. לפיכך לא הזכיר שמו וכתב סתם: **אם כן לא ישא לפשעכם.** לא יכול לסלוח לפשעכם ומה יתרון בו: **אמר ליה הימנותא בידן.** שאין בו כח לשאת פשעינו ואנו נמי מאסנוהו ומילנו לקבלו אפילו לפרוונקא שליח מוליך ומביא: **שמיע לי.** שהמקרא הזה תשובה לזה:

אבות

וירדו ארבעה. אדם וחוה וקין ותיומתו אבל הבל לא נולד באותו פעם כדכתיב (בראשית ד) ותוסף ללדת ושני תיומות נולדו עמו דדריש בבראשית רבה מדכתיב (שם) את אחיו את הבל[ר]:

להורמיז

רבינו חננאל

שעה ראשונה הוצבר עפרו שניה נעשה גולם כו'. חמשה עלו למטה שנים וירדו ארבעה כו'. אמר רב יהודה אמר רב אדם הראשון מין היה שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה. לאן לבך נוטה. ר' יצחק אמר מושך בערלתו היה כו'. פי' רב ור' יצחק ורב נחמן באו להודיע כי המינים אומרים כי אדם הראשון מין היה כמותינו ומושך ערלתו היה וכופר בעיקר השכינה היה. ומביאין ראיה לדבריהם מאלו הפסוקים הוו זהירין בתשובתם ללמד מה שתשיבו להם. וכן פירוש כל כיוצא באלו. אבל חכמי התלמוד חס שאומר' על אדם הראשון ועל כיוצא בו פגם. והמפרש זולתי זה הפירוש עתיד ליתן את הדין. אמר רב כשביקש הקב"ה לבראות את עולמו ברא כת של מלאכי השרת אמר נעשה אדם אמרו לפניו מה אנוש כי תזכרנו הושיט אצבעו ביניהם ושרפן. וכן כת שניה. וכן כת שלישית כו'. אמר רב זה ספר תולדות אדם מלמד שהראהו הקב"ה לאדם הראשון דור דור וחכמיו ודורשיו ופרנסיו וכיון שהגיע לדורו של ר' עקיבא שמח בתורתו ונעצב במיתתו שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם. תנן התם ר' אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד מה שתשיב לאפיקורוס. אמר ר' יוחנן אפיקורוס נכרי. אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דמפקר טפי. וכל מקום דמיפקרי מינים תשובתן בצידם. נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. ויברא אלהים את האדם בצלמו. הבה נרדה. וירד ה'. כי שם נגלו אליו האלהים. לאל העונה אותי. אשר לו אלהים קרובים אליו. כה' אלהינו בכל קראנו אליו. אשר הלכו אלהים לפדות לו. ולא כתיב להם. חזה הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב. כר' דאמר אין הקב"ה עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה שנאמר בגזירת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאילתא. מאי כרסוון אחד לו ואחד לדוד ונדחו דבריו. ועוד חזר ואמר אחד לדין ואחד לצדקה וא"ל ר' אלעזר בן עזריה כלך למדברותיך אצל נגעים ואהלות כלומר דבר בקושיות ובהוראות כי בהגדות אינך כך. מדרשי הפסוקין בהגדות הן. אחד לכסא לישיבה ואחד לשרפרף להדום. כדכתיב השמים כסאי והארץ הדום רגלי. א"ל ההוא מינא לרב אידית כתיב ואל משה אמר עלה אל ה' עלה אלי מיבעי ליה. א"ל חזי לרישא דעינינא דכתיב הנה אנכי שולח מלאך וכו' ומלאך זהו מטטרון וכתיב ביה כי שמי בקרבו מלשון בקרב העם הזה בקרבי אתה יושב. והוא אמר עלה אל ה' א"ל אי הכי ששמו בקרבו פלחו ליה. א"ל אל תמר בו כתיב דמשמע אל תמירני בו כי לא ישא לפשעכם ששמי בקרבו כלומר הוא יודע כי שמי אל קנא ונוקם. נוקם ה' ובעל חמה לפיכך לא ישא לפשעכם א"ל הימנותא כלומר בשבועה אפי' כפרוונקא שהוא בתייר לא קיבלנוהו כדכתיב ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. א"ל מינא לר' ישמעאל בר' יוסי כתיב וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מאתו מיבעי ליה למימר. א"ל ההוא כובס ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך. נשיי מיבעי ליה למימר אלא משתעי קרא הכי. הכא נמי משתעי קרא הכי. א"ר יוחנן כי הוה דריש ר' מאיר בפרקא הוה דריש תלתא שמעתא תלתא אגדתא תלתא מתלי וש' משלות

מסורת הש"ס

א) כד"י איתא אמאי, ב) [אבות דר"נ פ"א ע"ש כמה שינויים], ג) שבת קנא: ע"ש, ד) [יומא כח:], ה) הגדות אלו יש להן סוף למבינ', ו) חגיגה יב., ז) רש"ל מוחק זה, ח) ע"ז ה., ט) [נ"ל ואמר], י) רש"ל מוחק זה, כ) [נ"ל אלהיהם], ל) אבות פ"ב מי"ד, מ) חגיגה יד., נ) [לקמן סו: חגיגה יד.], ס) [עי' פירש"י לקמן סו: ד"ה מדברותך], ע) [בפי' שהיא], פ) בס"א: מין, צ) בס"א: מינות, ק) בס"א: המינים, ר) [ועי' היטב יבמות סב. ד"ה מ"ט דר' נתן אליבי' דב"ש דכתיב וכו'].

* * *

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ברא אדם ולמקצה השמים מקצה ועד קצה:

* * *

מוסף רש"י

נמשל כבהמות נדמו. מי שהיה מושלת בו כידוע שכבהמה נדמה (שבת קנא:). מסוף העולם ועד סופו היה. כשהיה שוכב היה ראשו למזרח ורגליו למערב (חגיגה יב.). על הארץ ולמקצה השמים. על הארץ היה ומגיע לשמים (שם). אחור וקדם צרתני. שתי פעמים יצרתני, תחלה גבוה ולבסוף שפל (שם). כלך אצל נגעים ואהלות. הלך מדרכיך עד שתגיע אצל נגעים ואהלות שהן הלכות עמוקות (חגיגה יד. לגירסת: כלך מדבורותיך) מנע מדרכיך ופנה להלכות נגעים ואהלות שהן חמורים ובהם אתה מחודד ולא בהגדה (לקמן סז: לגירסת: כלה מדבורותיך).

* * *

תורה אור השלם

1. ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו: תהלים מט יג
2. ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרמש על הארץ: בראשית א כו
3. מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו: תהלים ח ה
4. ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל אני עשיתי ואני אשא ואני אסבל ואמלט: ישעיהו מו ד
5. כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו: דברים ד לב
6. אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפכה: תהלים קלט ה
7. ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם: תהלים קלט יז
8. זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אתו: בראשית ה א
9. ויקרא יי אלהים אל האדם ויאמר לו איכה: בראשית ג ט
10. והמה כאדם עברו ברית שם בגדו בי: הושע ו ז
11. וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר: בראשית יז יד
12. ואמרו על אשר עזבו את ברית יי אלהי אבתם אשר כרת עמם בהוציאו אתם מארץ מצרים: דברים כט כד ואמרו על אשר עזבו את ברית יי אלהיהם וישתחוו לאלהים אחרים ויעבדום: ירמיהו כב ט
13. ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם: בראשית א כז
14. הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו: בראשית יא ז
15. וירד יי לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם: בראשית יא ה
16. ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים בברחו מפני אחיו: בראשית לה ז
17. ונקומה ונעלה בית אל ואעשה שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי: בראשית לה ג
18. כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כיי אלהינו בכל קראנו אליו: דברים ד ז
19. ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם ולשום לו שם ולעשות לכם הגדולה ונראות לארצך מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו: שמואל ב ז כג
20. חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתב לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא כרסיה שביבין די נור גלגלוהי נור דלק: דניאל ז ט
21. בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא עד דברת די ינדעון חייא די שליט עלאה במלכות אנשא ולמן די יצבא יתננה ושפל אנשים יקים עליה: דניאל ד יד
22. ואל משה אמר עלה אל יי אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחק: שמות כד א
23. השמר מפניו ושמע בקלו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו: שמות כג כא
24. ויאמר אליו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה: שמות לג טו
25. ויי המטיר על סדם ועל עמרה גפרית ואש מאת יי מן השמים: בראשית יט כד
26. ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתי כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי: בראשית ד כג